

USMON AZIM SHE'RIYATIDA METAFORALARNING QO'LLANILISHI

*Jumanova Shahnoza Ikromjonovna-
Qo'qon universiteti dosenti, v.b (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston xalq shoiri Usmon Azim she'riyatida metaforalarning namoyon bo'lishi, tabiatdagi har bir bo'lakning she'r tarkibida poetik vazifa bajarishi uchun mahorat bilan singdirib yuborilganligi, ijodkorning o'ziga xos bo'lgan ma'no ko'chish uslublari haqidagi xulosalar shoirning bir qancha she'rlari tahlili asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tabiat lirikasi, detal, metafora, peyzaj unsurlari, metamorfoza, an'ana, ramz, obraz, poetik tafsil, poetik ramz

РОЛЬ МЕТАФОРОВ В ПОЭЗИИ УСМОНА АЗИМА

*Джуманова Шахноза Икромджоновна
доцент Университета Кокана, (PhD)*

Аннотация. В статье проявление метафоры в поэзии народного поэта Узбекистана Усмана Азима, умелое поглощение каждого кусочка природы для выполнения поэтической функции в стихотворении, передача уникального для творца смысла, выводы о его стиле выделены на основе анализа нескольких стихотворений поэта.

Ключевые слова: лирика природы, деталь, метафора, элементы ландшафта, метаморfoза, традиция, символ, образ, поэтическая деталь, поэтический символ.

THE ROLE OF METAPHORS IN THE POETRY OF USMON AZIM

*Jumanova Shahnoza Ikromjonovna
Associate professor of Kokan University(PhD)*

Abstract. In the article, the manifestation of metaphors in the poetry of the national poet of Uzbekistan Usman Azim, the skillful absorption of every piece of nature to perform a poetic function in the poem, the transfer of meaning unique to the creator. conclusions about his style are highlighted based on the analysis of several poems of the poet.

Keywords: Nature lyric, detail, metaphor, landscape elements, metamorphosis, tradition, symbol, image, poetic detail, poetic symbol.

Metaforada, odatda voqelik yoki kechinmani badiiy kashf etishda moddiy materialni ruhiy umumlashtirishga, konkret predmet yoxud tushunchalarning mavhum tasavvurga o'tish jarayoni aks etadi. Bu jarayonda shoirning badiiy niyati, tafakkurining miqyosi, estetik baholash darajasi oydinlashadi. Bu holni, ayniqsa, "qor" tushunchasi bilan bog'liq istioraviy talqinlarida ko'rish mumkin. "Yomg'ir haqida ballada", "Sen kelmading. Qor yog'di", "Qor aralash uvladi shamol", "Derazaning pardasin surib...", "Qorning yog'ishini tasvirlashga uch urinish" kabi she'rlari fikrimizga dalil bo'la oladi.

Har qanday taraqqiyotda o'zaro bog'liqlik, davomiylik bilan bir qatorda an'anaviylik ham mavjud. Adabiy taraqqiyotdagi har bir yangi, ulkan hodisa ham o'tmishdagi eng yaxshi an'analarning ijodiy davom ettirilishi natijasida yuzaga keladi. Adabiyot taraqqiyotida g'oyalar, tiplar va tasvirlar vositalari doirasidagi an'anaviylikni farqlash zarur. Bu uch sohadagi an'anaviylik o'ziga xoslik bilan bir-biridan farqlanib turadi. Agar g'oyalar sohasidagi an'anaviylik, asosan, dunyoqarashi bir-biriga yaqin bo'lgan yozuvchilar ijodida ko'zga tashlansa, tasviriy vositalar borasidagi an'anaviylikni turli g'oyaviy yo'nalishdagi ijodkorlar asarlarida ham uchratish mumkin. Adabiy jarayondagi g'oyaviy an'anaviylik to'g'ridan-to'g'ri muayyan ijtimoiy kuchlar rivojidadagi davomiylikni, an'anaviylikni aks ettiradi. G'oyaviy an'anaviylik o'tmishdagi fikrlar va qarashlarning yangi sharoitga moslangan, o'zgartirilgan, chuqurlashtirilgan hamda to'ldirilgan holda yangicha ifodalanishidir.

Ko'ksimda bir qush bor - uchadi tinmay.

Yuksak-yuksaklarda uchar - ko'rar tush...

Uchadi yarador bo'lganin bilmay,

Uchib ketayotib o‘ladi bu qush... [2, 94].

Usmon Azim she‘riyati o‘xshatishlarga boy. Badiiy nutqda shoir tomonidan hosil qilingan o‘xshatishlar poetik matnning badiiy-estetik qimmatini oshiradi. Shoir qo‘llagan metaforalarida favqulodda o‘xshatishlarni kuzatamiz. Bunda “o‘xshatilgan narsa” emas, “o‘xshatiladigan narsa” yangilik ekani bilan o‘ziga xosdir. Shuningdek, yuqoridagi misollarni umumlashtirib xulosa qiladigan bo‘lsak, shoir she‘rlaridagi istioralar ko‘proq ochiq istioralardir. Yurakning qushga o‘xshatilishi yangilik emas.

Usmon Azim she‘rlari qay mavzuda bo‘lmasin, qay obraz tasvirlanmasin, unda shoirning alamlari, o‘kinchlari, eng asosiysi insonning azaliy og‘riqlari, abadiy g‘ussalari tajjassum topadi. Usmon Azim ijodini o‘qir ekanmiz, shoir yaratgan har bir obrazdan zavqlanemiz, tashbehlar qalbimizga hayrat soladi. “Dekabr balladasi” shu fikrimizga misol bo‘la oladi.

Shavqat yo‘qdir g‘ussa ro‘zida,

Bo‘ldi. Ketdim. Qolmadi sabr.

Tashqarida asfalt ustida

Behush yotar sovuq dekabr. [1, 130].

Lirik qahramonda sabr qolmadi va ko‘chaga yo‘naldi, shu o‘rinda shoir “g‘ussa ro‘zi” metaforik sifatlashidan foydalanadi, tashqarida asfalt ustida sovuq dekabrning behush yotgani tasvirlanadi. Shoir keyingi bandda o‘quvchini hayratga solishda davom etadi:

Namxushgina tumandan yana

Kichraymish bu dunyo qafasi.

Muzladingmi, sharfni ol, mana,

Shamollama, mana, nafasim. [1, 130].

“Namxush tumandan dunyo qafasi kichraygani” – metaforik birikma, bu ham yetmagandek, shoir “nafasi”ning shamollab qolishidan cho‘chib, sharf uzatmoqda. “Nafas” orqali “jonlantirish” san‘ati yuzaga kelmoqda.

O‘rningdan tur, bag‘rimga bosay,

Men har holda kabirman, kabir.

Ustingda qor oq choyshab yozar...

Shubha tushdi dilga dekabr. [1, 130].

Shoir taxayyuli shu qadar kengki, dekabrni bag‘riga bosmoqchi. O‘zini dekabrda kabir (katta) hisoblagan lirik qahramon unga qarata “dilga shubha tushgani”ni ochiqalaydi. Uchinchi satrda esa “dekabr ustida qorning oq choyshab” yozayotgani “jonlantiriladi”, ayni chog‘da qor oq choyshabga mengzalib metafora hosil bo‘lmoqda. Lirik qahramon keyingi bandda dekabrga qarata “o‘n besh kunlik umrida nolishga haqqi yo‘qligini” eslatib, moshin tagidan tortib olishga ulgurishini ham bildiradi. Sovuq dekabr va inson orasida yaqinlik paydo bo‘la boshlaydi.

So‘ng ustingdan qorni qoqaman,

Silkitaman: “Kerakmasmi jon?”

Yolg‘izmassan – senga akaman.

Tanidingmi? Men – Usmon! Usmon...[1, 130].

Usmon Azim – dekabrning akasi. Bu metaforani tasavvur qilish uchun she‘rning umumruhini his qilish kerak. So‘ng shoir dekabrga “nasihatlar aytadi”, “bu tumanlig‘ zaharli kunda” dilini “tumanlardan forig‘ qiladi”.

Aniq bildim, o‘zgardi taqdir,

O‘z azmidan to‘xtadi qaror.

Qayga tashlab ketaman, axir,

Bu dunyoda mening ukam bor...[1, 130].

She‘r yakunida o‘zgacha qaror bor. Lirik qahramon va shoirning yaxlit ichki qarori. G‘ussalardan bu hayotni tashlab ketib bo‘lmaydi, dekabr bu – hayot. Usmon Azim chuqur drammatizm va badiiy vositalar orqali dekabrni bizga odam qilib tasvirlab beradi. Bu holat shoirning badiiy obraz yaratish mahoratiga ham yaqqol dalildir.

Usmon Azimning yana bir individual uslubiga xos xususiyat – bu she‘rlarida aks etadigan obrazlarning jonsiz buyumlar ekanidir. Shoir ularga odamga xos harakat, o‘y va iztirob yuklaydi.

Jumladan, “Avtomobil haqida ballada” she’rida avval lirik manzaraga guvoh bo‘lamiz, keyin bu manzarada odam emas, avtomobil harakatlana boshlaydi:

Faqat sog‘inch oydin kechada,
Faqat armon-
Ushalmas diydor-
Ajib avto chiqdi ko‘chaga-
Muyulishda turdi beqaror. [1, 117].

Keyingi bandda “avtomoshina”ning tasviri chiziladi: “chiroqlari beziyo”, “temirlari eski”, “turishi ma’noli”. Shoir esa “oynasidan mudroq bosgan kechki yo‘lovchi ko‘rinmasligiga, haydovchi yo‘qligiga, hatto chambaragi ham beegaligiga” ajablanadi.

Xuddi tushdan tushganday- yengil,
Yurgan kabi o‘zi ham tushda,
O‘tgan kabi fojeaga tegib,
G‘ildiragi to‘rttamas, uchta. [1, 117].

Shoir o‘zi taajjublanishi bilan birga o‘quvchini hayratga solishda davom etadi. Avtomobil shahar oralab kezadi, biror mashina chiqib qolsa, o‘zini chekkaga oladi.

Bir sog‘inchli oydir dunyo,
Chuvalmishdir o‘kinchlar rozi.
Ko‘chalardan boradi avto –
Turolmasdan sitamli “oh” i. [1, 117].

“O‘kinchlarning rozi chuvalgan”, “bir sog‘inchli oydin dunyo” metaforasi shoir taxayyulining mahsuli. Keyingi poetik tasvirda avtomobil odamga xos harakatlarda davom etadi: pichirlab duo qiladi, bekatlarni tavof qiladi va holat qabristonga ko‘chadi:

Buriladi so‘ng qabristonga,
Chaqiradi – keldim! – besabr...
Tosh haykallar yo‘qroq tomondan
Tebranganday bo‘lar bir qabr. [1, 117].

Keyingi bandlarda shu oydinlashadiki, tasvirlangan qabrda shu avtomobilning egasi yotibdi, u yangi mashina olgach, o‘sha bilan yo‘lga otlanadi va avtohalokat tufayli olamdan ko‘z yumadi. Shoir kutilmagan suhbatni uyushtiradi: avtomobil va uning marhum sohibi suhbatlashadi. Nadomatli suhbatdan so‘ng mashina qabristonni tark etadi. Odamzotning siyrati, harakati ko‘chirilgan avtomobilga odamzotning fojiali qismati ham tamlangani she’r yakunida o‘z tasdig‘ini topadi:

Jonu jismin kesib o‘tarkan,
Avtogenning olovli uchi-
Uzmasa ham nigohin ko‘kdan,
O‘lmoqlikka yetadi kuchi. [1, 117].

She’rda avtomobil orqali sadoqat, vafo tuyg‘ulari aks ettirilgani shoirning yuksak mahoratidan darak beradi.

Asl san’atkor aytmoqchi bo‘lgan fikrini chiroyli pardalar bilan o‘rab, o‘quvchini fikrlashga, mushohada qilishga undaydi. Bu tarzda yopiqlikni paydo qilish she’riy matnning badiiyatini oshiradi. Ushbu jarayonda badiiy obrazning ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Vaqt kelar - dunyoning boqchalaridan
Tutunday tarqaydi o‘lik xitoblar.
Zamonning yuksak did tokchalaridan
Yiqilib tushadi yolg‘on kitoblar. [2,180].

Shoirning tom ma’noda ijtimoiy mavzudagi she’rlaridan biri bo‘lgan ushbu she’rda “o‘lik xitoblar”, “yuksak did tokchalari”, “yolg‘on kitoblar” kabi metaforalar qo‘llangan. Usmon Azim bir kun kelib odamlar yuksak did sohibi bo‘lgan pallada haqiqat yozilmagan kitoblar tokchalardan bir-bir qulashini bashorat qiladi. O‘lik xitoblar tutun singari yo‘q bo‘lib ketadi, dunyoda faqat haqiqat qoladi.

Yillarning oldida aldoqlar xordir!
Mangulik – qalblarda yarq etgan hayot.
Na unvon, na shuhrat, na mansab bordir,

Faqt hayot bordir, ey, Adabiyot! [2, 180].

Jamiyatda urchigan yolg'onlar, aldovlar hech qachon beiz ketmaydi. Xalqimiz "qing'ir ishning qiyig'i qirq yilda ham bilinar", deb bejiz aytmaydi. Usmon Azim ham yillar oldida yolg'onlarning xorligini, haqiqat esa mangulik bo'lib, qalblarda yarq etgan asl hayot ekaniga ishonadi. U Adabiyotga qarata bu dunyoda unvon ham, shuhrat ham, mansab ham o'tkinchi ekaninini, faqt hayot borligini, hayot esa yolg'onlarni mangu asramasligini uqtiradi. Bu da'vatni shoirning o'z qalbiga xitobi deb qabul qilsak bo'ladi.

Haqiqat shamoli guvlasa shitob,
To'zg'isa, yorilsa maqtov ko'pigi.

Ko'rinar – beshafqat satrlar aro –

Yotgani kimlarning qoni to'kilib. [2, 180].

Bu bandda shoir tabiat unsurlarini g'oyaviy-badiiy maqsadini bayon qilishda foydalanadi. "Haqiqat shamoli" metaforasi, "maqtov ko'pigi"ga zidlanadi. Beshafqat satrlar aro kimlarning qoni to'kilib yotgani ma'lum bo'lishi ta'kidlanadi. She'ring xulosasida esa "vijdon bilan yashash shuncha qiyinmi?", deya maqsadu muddaoga ko'chadi.

Xullas, balladalarda shoirning jo'shqin tuyg'ulari harakatga tushadi, shoir har bir balladada bitta obrazni jonlantirib, o'z tuyg'ular oqimini, kayfiyatini unga ko'chiradi. U xoh jonsiz predmet bo'lsin, u xoh tabiatning bir kichik bo'lagi bo'lsin, shoir unga yurak berib, harakatga keltiradi. Shu sababli dekabr ham, avtomobil ham, deraza ham metamorfozani boshdan kechirib, ikki qo'l, ikki oyoqli, ongli, tuyg'uli mavjudotga – insonga evriladi.

Usmon Azim she'riyatida tabiat unsurlarini qo'llash orqali o'ziga ramz va obrazlar kashf etadi. She'riy san'atlardan o'xshatish, jonlantirish, antiteza, sifatlash, takror kabi she'riy san'atlar faol qo'llanilgan bo'lib, ular betakror poetik manzaralar hosil qiladi, muhim vosita sifatida she'rlarda badiiy-estetik ta'sirchanlikni oshirishga, turli ma'no nozikliklarini ifodalashga xizmat qiladi. She'riyatda bu vositalarni qo'llash bilan shoir kitobxonni tasvirlanayotgan kishining ichki olamiga olib kiradi, uning kechinmalari, his-tuyg'ulari bilan tanishtiradi. Bundan tashqari kitobxonga ruhiy lazzat, orom bag'ishlashni ham nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – Москва: НПК "Интелвак", 2001.
2. Дилмурод Куронов . 2018. Назарий қайдлар. – Тошкент: Akademnashr
3. Izzat Sulton . 2005. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, O'qituvchi
4. Dilmurod Quronov . Mamajonov M, Sheralieva M. 2010. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr
5. Quronov D. Mamajonov M., Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 20107.
6. Фейсенко.Э.Я. 2008. Теория литературы. – Москва: Мир.
7. Султонова М. 1983. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан.
8. Усмон Азим. Куз. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2001
9. Усмон Азим. Сайланма. –Тошкент: Шарқ, 1995.